

Şah İsmail Ahmet Paşa Divanı'nı Okudu mu?

Muhsin Macit*

Öz

Türk şiirinin gelişiminde sufilere ve sultanların payı büyüktür. Sufilerin dergâhları, sultanların sarayları diğer güzel sanatların yanında şiirin de çiçeklendiği mekânlardır. Erdebil Tekkesinin şeyhi ve Safevi Devleti'nin kurucusu Şah İsmail, bu iki geleneği şahsında birleştiren müstesna kişilerdendir. Dolayısıyla Şah İsmail Hatayî'nin hem saray çevresinin beklentileri doğrultusunda biçimlenen estetik anlayışa uygun gazelleri hem de dinî-mistik vurgusu oldukça belirgin şiirleri vardır. Şah İsmail, siyasi kimliğiyle dönüştürdüğü tasavvuf anlayışına uygun şiirleriyle sadece Safevilerin temel etnik unsurunu oluşturan heterodoks Türkmenleri değil, Osmanlı coğrafyasındaki Alevi-Bektaşî geleneğini de derinden etkilemiştir. Bu tarz şiirlerinde Nesimî'nin etkisi belirgindir. Diğer şiirlerinde de kendi kültür çevresinin önde gelen şairlerinden Habîbî, Kîşverî ve Fuzulî'nin etkileri vardır. Ancak Hatayî'nin şair kimliğinin biçimlenmesinde, bu şairler kadar olmasa da, Osmanlı ve Çağatay şairlerinin de etkili olduğu eserlerinden anlaşılmaktadır. Böyle olduğu halde mevcut yayınlarda Hatayî'nin Çağatay sahasının şairleriyle ilişkisi yeterince vurgulanmamış, Osmanlı şiirine ilgisi ise tamamen göz ardı edilmiştir. Oysa nazire geleneği çerçevesinde Hatayî'nin Osmanlı şairleriyle alışverişini gösteren örnekler ve Şah İsmail'in Tebriz'deki Heşt-Behişt Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na taşınan hazinesindeki kitaplar arasında Osmanlı şairlerine ait divanların bulunduğu dair kayıtlar vardır.

Anahtar Kelimeler

Erdebil Tekkesi, Safevi, Şah İsmail, Hatayî, Ahmed Paşa

* Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Eskişehir / Türkiye
muhsinm@anadolu.edu.tr

Giriş

Erdebil Tekkesinin şeyhi ve Safevi Devleti'nin kurucusu Şah İsmail (1487-1524), aynı zamanda divan ve mesnevi sahibi bir şairdir. Hatayî mahlasıyla Türkçenin en güzel şiirlerini yazmış olmasına rağmen pek çok hükümdar şair gibi onun da edebî kişiliği siyasi kimliğinin gölgesinde kalmıştır. Ayrıca siyasi kimliğinin beslediği ideolojik nedenlerle Alevi-Bektaşî muhitlerinde ve musiki meclislerinde dolaşıma giren Hatayî mahlaslı güfteler, hiçbir ayrıma tabi tutulmadan Şah İsmail'e mal edildiği için "divan şairi" Hatayî, Kızılbaşların duygularını çok dokunaklı biçimde şiirleştiren Şah Hatayî kimliğine dönüşmüştür. Sözlü gelenekte anlatılan Şah İsmail hikâyesi ile Alevi-Bektaşî geleneğinin yedi ulu ozanından biri mertebesindeki Hatayî imgesi birbirini besleyerek cem törenlerinin başat figürü etrafında bir kült oluşmuştur (Gallagher 2009: 173-195). Özellikle Anadolu Aleviliği içinde biçimlenen Şah Hatayî imgesi, sözün ve müziğin eşlik ettiği ritüellerle süreklilik kazanmış, Sadeddin Nüzhet Ergun'un İstanbul kütüphanelerinde bulunan mecmualara dayalı olarak hazırladığı *Hatayî Divanı* (1946, ikinci baskı 1956) da bu algıyı yaygınlaştırmıştır.

Sadeddin Nüzhet'in çalışmasından sonra *Hatayî Divanı*'nın farklı nüshaları tespit edilmiş ve bunlara dayalı olarak yayınlar yapılmıştır. Hatayî külliyatını, mecmua ve cönklerdeki Hatayî mahlaslı şiirleri neşreden araştırmacılar, Şah İsmail'in siyasi kişiliğinin yanı sıra şairliğinden de söz etmişlerdir. Fakat tarihî kişiliğine ilişkin somut verileri, yetiştigi çevrenin edebî ve kültürel mirasını göz ardı ederek yapılan yorumlar, sözlü rivayetlerin de etkisiyle Şah İsmail'in şair kimliğini belirginleştirmek yerine daha da bulanıklaştırmıştır. Mevcut neşirlerde Hatayî'nin Osmanlı şiiriyle ilişkisine değinilmemiş, Çağatay edebiyatıyla münasebeti de yeterince vurgulanmamıştır. Oysa *Hatayî Divanı*'nın hem Osmanlı hem de Çağatay sahasıyla poetik ilişkisinin yanı sıra müstensih ve müzehhipleri marifetiyle kurulmuş derin münasebetleri vardır. *Hatayî Divanı*'nı istinsah eden Şah Mahmud Nişapurî (ö. 1564), Yârî-i Şirazî (16.yy), Aysî (16.yy) ve Ali Meşhedî (ö.1544) gibi Herat ekolünün ünlü müstensihlerinin nestalik yazıda Osmanlı hattatlarına kılavuzluk ettikleri, Osmanlı-Safevi kavgasından ötürü ironi gibi görünse de tarihsel bir gerçektir (Gelibolulu Ali 1982, Serin 2104: 309-348).

Şah İsmail'in Osmanlı Şiiriyle İlişkisi

Erdebil Tekkesinin kurucusu Şeyh Safiyüddin (ö. 1334)'in türbesinde bulunan kitaplar arasındaki Farsça divan ve mesneviler, Külliyat-ı Nevayî (Özgüdenli

2006: 375-387), menakıpnameelerde Safevi şeyhlerine atfedilen manzumeler Erdebil şeyhlerinin geleneğe uygun biçimde şiirle ilgilendiklerini göstermektedir. Şah İsmail'in de yetiştiği muhitin edebî ve estetik birikimini devraldığı, daha yirmisine varmadan yazdığı *Deh-nâme* adlı mesnevisinden anlaşılacaktır. *Nasihât-nâme*'de ve gazellerinde de çağdaşlarından ve ardıllarından ayırt edilemeyecek bir divan şairi portresi çizmektedir. Dolayısıyla onun, divan estetiğini folklorik öğelerle bütünleştirerek dinî-mistik duyarlığa dayalı bir anlatım tarzını benimseyen Azeri sahasının Nesimî (ö.1404-1405?), Habibî (1512-1520?) ve Fuzulî (ö.1556) gibi şöhretli şairlerinin eserlerine ilgi duyması çok doğaldır. *Hatayî Divanı*'nda bu ilginin somut örnekleri sayılabilecek nazireler vardır. Hatayî'nin Nesimî'ye söylediği nazirelerde muhit ortaklığı kadar dinî-mistik eğilimlerindeki müşterekliğin de payı vardır. Osmanlı şairlerine söylediği nazirelerde ise bu iki etkenin dışında, klasik şiirin doğasına uygun bir eğilim söz konusudur. Beklenenin aksine Şah İsmail, siyasi mücadeleye giriştiği Osmanlıların Şeyhî (ö. 1431), Karamanlı Nizamî (ö. 1469-1473?) ve Ahmed Paşa (ö. 1497) gibi ünlü şairlerine de nazireler söylemiştir. Öte yandan *Hatayî Divanı*'ndaki "elden gider" redifli gazeller ile Avnî mahlaslı Fatih Sultan Mehmed (ö.1481)'in aynı redifi taşıyan meşhur gazeli karşılaştırıldığında rakip devletlerin sultan şairlerinin benzer hayaller etrafında buluştuğu görülmektedir.

Şah İsmail'in Osmanlı şiirine gösterdiği ilgi karşılıksız kalmamıştır. Şah'ın vefatından (930/1524) yaklaşık on yıl sonra (930/1524) derlemesini tamamlayan Edirneli Nazmî (1585/86), *Mecma'û'n-Nezair*'inde Hatayî mahlaslı on gazele yer vermiştir (Köksal 2001). Aynı şekilde Pervane Bey de 968/1560-61 tarihinde tamamladığı mecmuasında Hatayî mahlaslı iki gazel alıntılanmıştır (Gıynaş 2014). Pervane Bey mecmuasındaki Hatayî mahlaslı gazellerden biri ile Hitabî adına kaydedilen on bir gazelden altısı, *Hatayî Divanı*'nın en güvenilir nüshalarında bulunmaktadır. Osmanlı nazire mecmularında Hatayî'e ait olduğu kesin olarak tespit edilen dokuz gazelin alıntılanmış olması önemlidir.

Nazire mecmualarındaki Hatayî mahlaslı şiirlerden ziyade, Şah İsmail'in Osmanlı şairlerinin gazellerine söylediği nazireler, divan şiiriyle kurduğu ilişkinin bilinçli bir tercih olduğunu gösterir. *Hatayî Divanı*'nda Şeyhî'nin iki gazeline nazire vardır. Bunlardan "menzilidür" redifli gazel, *Hatayî Divanı*'nın bütün muteber nüshalarında ufak tefek nüsha farklarıyla yer almaktadır.

1	Ayağın toprağı cân menzildir
Eşigün ehl-i irfân menzildir
Hayâlün tahtıdır vîrâne gönlüm
İmâret kıl ki sultân menzildir
Şifâ umar lebünden hasta cânım
Bilür derdine dermân menzildir
Görelî zülfünü haddünde bildüm
Ki akreb mâh-ı tâbân menzildir	Yañağın ey perî cân menzildir
Bu bülbülün gülîstân menzildir
Ayağın basduğı yer ey dil-ârâm
Bu mûr için Süleymân menzildir
Saçın zulmâtına men teşne Hızram
Dudağın âb-ı hayvân menzildir
Bitüpdür kâmetün çeşmüm öginde
Ne hoş serv-i hırâmân menzildir
5	Eşiginden güzer kıldukça ey bâd
Hazer kıl kim Süleymân menzildir
Peri yüzlüm sür ağyârı kapundan
Melek yeri ne şeytân menzildir
Mahallen içre cân virdüğü Şeyhî
Makâmı ya'ni cânân menzildir
(İsen ve Kurnaz 1990: 147)	Götürme ağ yüzünden kara zülfün
Ki akreb mâh-ı tâbân menzildir
Murâd için gelübdür dil kapuña
İnâyet kıl ki ihsân menzildir
Hatâyî gönline yâr mihri düşdi
İmâret kıl ki sultân menzildir
(Memmedov 1966: 183-184)

Yukarıdaki iki gazel arasında dikkate değer benzerlikler vardır. Hatta bazı mısralar (Şeyhî 4-b ile Hatâyî 5-b; Şeyhî 2-b ile Hatâyî 7-b) aynıdır. Şeyhî'nin yukarıdaki gazeli *Mecmuatü'n-nezair*'de de bulunmaktadır. Hassan, Namusî, Behramoğlu ve mecmuanın derleyeni Ömer b. Mezid'in bu gazele yazdıkları nazirelere yer verilmiştir (Canpolat 1982: 137-139). Hatâyî'nin naziresi bu mecmuada bulunmamakla birlikte onun muhitinde yetiştiği anlaşılan Fethî-i Tebrizî'nin aynı gazele naziresi, *Mecmuatü'n-nezair*'in, Turgut Karabey tarafından tanıtılan yeni bir nüshasında tespit edilmiştir (Karabey 1996: 2000). Tebrizli Fethî'nin naziresi Şeyhî'nin Azeri sahasındaki etkisinin Hatâyî ile sınırlı olmadığını göstermesi bakımından önemlidir (Çetin 2006: 91-109).

Bu nazireden başka hem Hatâyî'ye hem de Şeyhî'ye atfedilen bir gazel, iki şairin de divanlarının yazma nüshalarında bulunmaktadır. Bu şiir, söz varlığı, biçimi ve anlatım tarzıyla intihal mi, adaptasyon mu sorusunu akla getirecek kadar benzerlik göstermektedir (Sertkaya 1999: 191-199). Hatâyî'nin aşağıdaki gazeli, divanın Taşkent (İlimler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü. Nu. 1339/1412) ve Washington (Arthur M. Sackler Gallery. DC. SI986.60) nüshaları gibi muteber olanlarında yoktur. Mezar-ı Şerif (Memmedov 1966:

238-239), Vatikan (Biblioteca Vatikan. Nu: 221. vr. 9b), Şevket Rado (İstanbul Enstitüsü Şevket Rado Yazmaları. Nu: 51. vr. 30a) ve Gülpaygâni (Kum Gülpaygâni Kütüphanesi. Nu: 5/141. vr. 24b) nüshalarında yer almaktadır.

1	Gönül bende tapuçı cân senündür
Ne buyursan şehâ fermân senündür
Hatâ bizden atâ sizden hemîşe
Mürüvvet kânısın ihsân senündür
Felekler müşterîdür gün yüzüne
Süre gör ey kamer devrân senündür
Süvâr ol devlet atına melik-vâr
Sa'âdet topun ur meydân senündür	Ne buyursan şehâ fermân senündür
Yolında cân u baş kurbân senündür
Hatâ menden atâ senden eyâ dost
Ki mürvet kânısın ihsân senündür
Susamış lebüne hızr-ı zamâne
Suvargil çeşme-i hayvân senündür
Süvâr ol devlet atına hemîşe
Sa'âdet topı hem çevgân senündür
5	Susamışları ey Hızr-ı zamâne
Suvar kim çeşme-i hayvân senündür
Bu gice cânımı kurbâna yazdum
Kabûl eyler isen mihmân senündür
Kapuna geldi Şeyhî âciz ü hâr
Eger ayb ola ger noksân senündür	Melekler müşterîdür gün yüzüne
Sür imdi ey kamer devrân senündür
Ezelden cânımı kurbâne virdüm
Kabûl eyle şehâ kurbân senündür
Eşiginde kulundur bu Hatâyî
Nazar kıl hâline devrân senündür

(İsen ve Kurnaz 1990: 127)

(Memmedov 1966: 238-239)

Şeyhî ile Hatâyî arasında intihal sorununu akla getirecek bu örneğin bir benzerine Karamanlı Nizamî ile Hatâyî'nin şiirleri arasında da rastlanmaktadır. *Hatâyî Divanı*'nın Şevket Rado (İstanbul Enstitüsü Şevket Rado Yazmaları. 51, vr. 54a), Mescid-i Azam (Kum Mescid-i Azam Kütüphanesi. Nu: 2009, vr. 52b), Gülistan (Gülistan Sarayı Kütüphanesi. Nu: 2194, vr. 49b) ve Gülpaygâni (Kum Gülpaygâni Kütüphanesi. Nu: 5/141, vr. 37a) nüshalarında bulunan şu gazel;

1 Ey cemâlün âyeti 'unvân-ı divan-ı kadîm
Kaşlarun tuğrası *bismillâhi rahmâni r-rahîm*

Tâ seni gördi bu hüsn ile sivâda şeyh u şâb
Tevbe arz eyler velî *estağfurullahül-'azîm*

Lâm-ı zülfün ser-nigûn nakşına dil dür-dânedür
Ey rakîb el sunma kim *lâ-takrabû ille's-sakîm*

Görsen ey dilber ki sensiz nicesi 'ayş eylerem
Eşk sâkî âb mutrib nâle hem-dem gam nedim
5 Hâlün ol hindû ki rûm iklimide dutmuşdur makâm
Zülfün ol tâvûs kim gülşende olmuşdur mukîm
Mihnet ü derd ile pür-nemdür **Hatâyî'** nün gözi
Derdlü dilinde müdâm ol kaşları nün ağzı mîm

*Karamanlı Nizamî Divanı'*nda da bir beyit fazlasıyla (4. beyt) ve ufak tefek değişikliklerle yer almaktadır:

1 Ey cemâlün âyeti 'unvân dîvân-ı kadîm
Kaşlarıñ tuğrâsı *bismillâhi rahmâni'r-rahîm*
Seni bu lutf ile görürken hevâdan şeyh-i şehîr
Tevbe 'arz eyler baña *estağfirullahül-'azîm*
Lâm zülf-i ser-nigûn nakşına ol dür-dânenün
Ey rakîb el sunma kim *lâ-takrabû mâlü'l-yetîm*
Nâfe-i Çînî saçuñdan kıssadur lâkin hatâ
Nergis-i şehlá gözün'den nüshadur ammâ sakîm
5 Görseñ ey dilber ki sensüz nicesi 'ayş iderem
Eşk sâkî âh mutrib nâle hem-dem gam nedim
Hâlün ol Hindû ki Rûm ilinde tutmuşdur vatan
Zülfün ol tâvûs kim gülşende olmuşdur mukîm
Mihnet ü derd ile pür-nemdür **Nizâmî'** nün gözi
Tutalı gözde makâm ol kaşları nün ağzı mîm (İpekten 1974: 193)

Bu iki gazel arasındaki benzerliği tevarüd veya nazire kavramlarıyla açıklamak zordur. Aralarında nüsha farkı düzeyinde ayrılıklar vardır. *Hatâyî Divanı'*nın dört nüshasında (ŞR, MA, GS, G) bulunan bu gazel, *Nizamî Divanı'*nın Haluk İpekten tarafından kullanılan altı nüshasında da yer almaktadır. Ayrıca Hacı Kemal ve Edirneli Nazmî'nin düzenledikleri nazire mecmularında da bu şiir, Nizamî adına kayıtlıdır. İşin ilginç yanı Heratlı Fahrî'nin 1552-1555 tarihleri arasında yazdığı tahmin edilen *Ravzatü's-selâtin* adlı eserinde Şah İsmail'in Türkçe ve Farsça şiir söylemekte yetenekli olduğunu söyledikten sonra

şiiirlerinden örnek olmak üzere yukarıdaki gazelin matla beytini alıntılanmış olmasındır (Fahrî 1345: 68).

Bu çetrefilli durumun bir başka örneğine ise Hatayî ile Ahmed Paşa'nın şiiirleri arasında da rastlanmaktadır. *Ahmed Paşa Divanı*'ndaki bir gazel, *Hatayî Divanı*'nın 948/1541 istinsah tarihli Paris (Bibliothèque Nationale. Supplement Turc.1307/83. vr. 21a), Kum (Mescid-i Azam Kütüphanesi. Nu: 2009. vr. 7b), Gülistan (Gülistan Sarayı Kütüphanesi. Nu: 2194. vr. 4b) ve Tebriz nüshalarında (Tebriz Milli Kitaphanesi. Nu. 1251. vr. 28a) iki beyt eksiltilerek uyarlanmıştır.

1 Bu gamze degül belâdur ey dost	Bu gamze degül belâdur ey dost
Bu hande degül cefâdur ey dost	Bu hande degül cefâdur ey dost
Şeker lebün ağzuma sögerse	Şeker lebün ağzuma sögerse
Sögmek degül ol du'âdur ey dost	Sögmek degül ol du'âdur ey dost
Ben yad mıyam ki cân senünle	...
Halk olmadan âşinâdur ey dost	...
Dil mürşidine hayâl-i zülfün	Dil mürşidine hayâl-i zülfün
Hem hırka vü hem asâdur ey dost	Hem hırka vü hem asâdur ey dost
5 Genc-i ruhuna kim el suna kim	...
Bekcilerün ejdehâdur ey dost	...
Yir yüzi hevâ-yı kaddün ile	Yir yüzi hevâ-yı kaddün ile
Cennet gibi hoş hevâdur ey dost	Cennet kimi hoş hevâdur ey dost
Ni'met bileli belânı Ahmed	Âşık olalı sana Hatâyî
Bâlân ile mübtelâdur ey dost	Bâlâ ana mübtelâdur ey dost
(Tarlan 2005: 168)	(Memmedov 1966: 109)

Bu iki gazel arasında nazire geleneğinin sınırlarını zorlayan benzerlikler dikkati çekmektedir. *Hatayî Divanı*'nın dört nüshasında yer alan bu gazelin Şah İsmail'e ait olduğu şüphelidir. Nazire geleneği içerisinde pek çok şairin öykünerek ortaya koyduğu ürünler kolaylıkla öykünülen şaire mal edilebilir. Bu durumun tersi de mümkündür. Buna ilave olarak müstensihlerin de bu konularda değişik nedenlerle özenli davranmadıkları bilinmektedir. Cihangir Kahramanov, *Nesimî Divanı*'nın Azerbaycan İlimler Akademisi Elyazmalar Fondu M-227/11671 nolu

nüshasında Şah İsmail Hatayî'ye ait yedi gazelin Nesimî mahlasıyla yer aldığını ifade etmektedir (Kahramanov 1973: I, 19-20n). Cihangir Kahramanov'un değinip geçtiği bu çetrefilli konuyu Ferenc Csirkés, elde güvenilir bir *Hatayî Divanı* neşri olmadığı için yazmalara başvurarak örneklendirmiş, *Hatayî Divanı* yazmalarında ve *Nesimî Divanı* neşirlerinde bulunan yirmi üç şiir tespit etmiştir (Csirkés 2016: 366-407). Ferenc Csirkés'in tespit ettiği şiirlere ilave olarak onun görmediği Şevket Rado nüshası ile diğer *Hatayî Divanı* nüshalarında bulunan yedi şiir daha *Nesimî Divanı* neşirlerinde yer almaktadır. Böylece *Hatayî Divanı* yazmalarında ve *Nesimî Divanı* neşirlerinde bulunan müşterek şiirlerin sayısı otuz yükselmektedir. Aynı şekilde Hüseyin Ayan, *Nesimî Divanı*'nın yazma nüshalarında Halilî, Fuzulî gibi şairlerin şiirlerinin yer aldığını, ayrıca Kul Nesimî'ye mal edilen bazı şiirlerin Seyyid Nesimî'ye ait olduğunu tespit etmiştir (Ayan 1973: 21-33). Aynı durumu Necatî-Revanî, Zatî-Âhî (Sertkaya 1999: 191-199), Cevrî-Nefî (Köksal 1997: 191-202), Gelibolulu Ali-Bağdatlı Ruhî (Aksoyak 2005: 143) ve Bakî-Âşık Çelebi (Kaplan 2016: 1031-1062) divanlarında da görmekteyiz. Bütün bu açıklama ve hatırlatmalardan sonra makalenin başlığındaki soruyu yineleyebiliriz.

Şah İsmail Ahmed Paşa Divanı'nı Okudu Mu?

Şah İsmail dünyaya geldiğinde Ahmed Paşa, altmışına merdiven dayamış ünlü bir şairdi. Sultan Fatih'in himayesinde İstanbul'da yıldızı parlayan şair, yine Fatih'in gazabıyla Bursa'ya sürgün edildiğinde şöhreti Osmanlı sınırlarını aşmıştı. Daha hayattayken Hüseyin Baykara (d.1469-1506)'nın Herat'ında Molla Camî (ö. 1492)'nin huzurunda;

Çîn-i zülfün miske benzettüm hatâsın bilmedüm

Key perîşân söyledüm bu yüz karasın bilmedüm

matlali gazeli okunduğunda Fars şiirinin o çağdaki en büyük şairinin “gayri ihtiyari raks edip semaya başladığına” dair söylentiler, Osmanlı kültür ve sanat mahfillerinde dolaşıma girmişti (Tarlan 2005: XIII). Şöhreti Herat'ta Molla Camî'nin meclisine ulaşan Ahmed Paşa'nın Ali Şir Nevayî (ö.1501)'nin gazellerine söylediği nazirelerden (Kleinmichel 1999: 77-231) çok büyük ihtimalle Nevayî de haberdardır. Tebriz'de Akkoyunlu Yakup döneminde (1478-1490) ömrünün en mutlu yıllarını geçiren Kışverî de hem Ali Şir Nevayî'ye (Demirci 2010: 45-55) hem de Ahmed Paşa'ya söylediği nazirelerle Herat ve İstanbul arasında şiirden köprüler kurmuştur (Sertkaya 2011: 67-90)¹.

Şah İsmail, Akkoyunlu egemenliğine son verip Tebriz'de hükümdarlığını ilan edince Kışverî, şiiirleriyle yeni hamisini yüceltmiştir (Demirci 1994: VIII). Hayatı de söylediği nazirelerle Kışverî'yi onurlandırmıştır. Kışverî'nin büyük bir ustalıkla nazireler söylediği Ali Şir Nevayî ve Ahmed Paşa'nın şiiirlerine Şah İsmail de ilgisiz kalmamıştır. Bu ilginin en somut kanıtlarından biri Ahmed Paşa ile ortak zemin üzere söylediği gazeller ise diğeri de Şah İsmail'in Tebriz'deki Heşt Behişt Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na taşınan hazinesindeki kitaplar arasında *Ahmed Paşa Divanı*'nın iki nüshasının bulunmasıdır (Genç 2011: 32).

Ahmed Paşa Divanı'nın Safevî saraylarına nasıl ve hangi yolla ulaştığını bilemesek de siyasi rekabetin olduğu hükümdarlar arasında bile ünlü şairlerin eserlerinin özgün nüshalarının hediyeleşme objesi olarak kullanıldığı malumdur (Durmuş 2014: 65-76). Hatta hükümdarların kendi eserlerinin de hediyeleşme amacıyla el değiştirdiğine dair kayıtlar vardır. Mesela, II. Bayezid'in kütüphanesindeki kitapların listesinde Hakikî (ö. 1467) mahlasıyla şiiirler yazan Karakoyunlu Cihanşah'ın *Divan-ı Hakikî* adlı eseri kayıtlıdır (Erünsal 2008: 256, 257). Karakoyunlularla Osmanlılar arasında iyi ilişkiler kurulduğu ve Fatih Sultan Mehmet ile Cihanşah'ın mektuplaştıkları bilinmektedir. Dolayısıyla Osmanlı sarayında *Hakikî Divanı*'nın bulunması, şiiirlerinin Cihanşah'ın gazelhanları tarafından okunmasına ilişkin Ahmed Paşa'nın şu temennisi de o zamanın ruhuna uygundur.

Gonca gibi câmesin çâk ide çün bülbül gibi

Okıya şi'rüm *Cihân-şâh'ın* gazel-hânı dürüst (Tarlan 2005: 170)

Bu ipuçlarından hareketle *Ahmed Paşa Divanı*'nın Osmanlı seçkinleri tarafından Şah İsmail'e hediye olarak gönderilmiş olabileceği akla gelmektedir. Doğrusu Fatih Sultan Mehmet ile Cihanşah arasındaki iyi ilişkiler dikkate alındığında *Ahmed Paşa Divanı*'nın Karakoyunlular döneminde Tebriz'e gönderilmiş olması muhtemeldir.

Ahmed Paşa'nın sesi, Herat ve Tebriz'de yankılandığı gibi Memluk sarayında da en yüksek seviyede karşılık bulmuştur. Ahmed Paşa'nın;

Berg-i semenün lâle gibi hûb olacakdur

Meh-tâb yüzün gün gibi mahbûb olacakdur (Tarlan 2005:189)

matlalı gazeli ile Memluk sultanı Kansu Gavri (ö. 1516)'nin;

Bu şive vü nâz ıla gelen hûb olacaktır
Maksûd-ı cihân cânlara matlûb olacaktır (Yavuz 2002: 119)

matlı gazeli aynı damardan üretilmiştir. Lakin Ahmed Paşa'nın sesi, büyük ihtimalle "gönül" murabbainin oluşturduğu nazire halkasına beş bendli bir muhammesle katılan Dede Ömer Ruşenî (ö. 1487) aracılığıyla yankılanmışa benzemektedir (Tavukçu 2009: 1015-1020). Ruşenî'nin bir de etrafında menkıbe² üretilmiş olan;

Bu körpe ulalduhça aceb hûb olacahdur
Günden güne inen sevgülü mahbûb olacahdur (Tavukçu 125-126)

matlı gazeli Ahmed Paşa'nın sesini Kahire'ye ulaştırmıştır.

Sonuç

Türk kültür ve sanatının 15. ve 16. yüzyıllardaki en önemli merkezleri arasında; Herat, Tebriz ve İstanbul hattında Ahmed Paşa'nın şiiri dolaşıma girmiştir. Tebriz'den, büyük bir ihtimalle Ruşenî'nin elverdiği Gülşenî aracılığıyla Kahire'ye de ulaşmıştır. Ahmed Paşa'nın çok geniş bir coğrafyada yankılanan sesine Şah İsmail de kulak kesilmiştir. Şah İsmail'in Heşt Behişt Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na taşınan hazinesindeki divanlar arasında *Ahmed Paşa Divanı*'nin iki nüshasının kayıtlı olması ve yukarıda metinlerini verdiğim şiirler, doğrudan veya Kişverî aracılığıyla dolaylı biçimde maruz kaldığı etkiler Hatayî'nin *Ahmed Paşa Divanı*'ni okumuş olabileceğini düşündürmektedir. Şeyhî'ye yazdığı nazireler ise Hatayî'nin Osmanlı şiirine ilgisinin Ahmed Paşa ile sınırlı olmadığını göstermektedir. Fakat Osmanlı şairlerinden Şeyhî, Ahmed Paşa ve Karamanlı Nizamî'nin birer gazelinin ufak tefek farklarla *Hatayî Divanı*'nin nüshalarında da yer almasını açıklamak için nazireden başka kavramlara ihtiyaç vardır. Şöyle ki Şah İsmail'in ölümünden hemen sonra istinsah edilen *Hatayî Divanı* nüshalarına müstensihlerin marifetiyle başta Nesimî olmak üzere Şeyhî, Karamanlı Nizamî ve Ahmed Paşa gibi şöhretli şairlerin şiirleri eklenmeye başlanmıştır. Hatayî ile Nesimî'nin şiirlerinin karışmasını muhit ortaklığıyla izah etsek bile Osmanlı şairleri ile Hatayî'nin şiirleri arasındaki geçişkenliğin başka sebepleri olmalıdır. Bu durum her halükârda Osmanlılarla Safeviler arasındaki siyasi mücadeleye rağmen edebî ve kültürel ilişkilerin sınıldığından da derin ve karmaşık olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla Şah İsmail'in şair kimliğinin bileşenlerini doğru tespit etmek için *Hatayî Divanı*'ni

dinî-tasavvufî bağlamının yanı sıra metinler arası ilişkilerini ve nüshalarının istinsah kayıtlarını da dikkate alarak yeniden okumak gerekir.

Açıklamalar

- ¹ Osman F. Serkaya'nın tespit ettiği musammat nazirelerin dışında *Kışveri Divanı*'nda Ahmet Paşa'nın günümüzde divan şiiri antolojilerinde yer alan meşhur gazellerine söylenmiş nazireler de vardır. *Kışveri Divanı*'ndaki 63, 64, 272, 298, 339, 349 ve 427. gazeller (Demirci 1994), sırasıyla Ahmet Paşa'nın 144, 148, 232, 228, 263, 257 ve 331. gazellerine (Tarlan 2005) naziredir.
- ² İbrahim Gülşenî'nin oğlu Ahmed Hayalî (1485-1569) dünyaya geldiğinde Dede Ömer Ruşenî bu beyti ihtiva eden gazeli söylemiştir (Ali Emiri 1328: 297).

Kaynaklar

- Aksoyak, İ. Hakkı (2005). "Gelibolulu Mustafa Ali'nin Ruhî'ye Etkisi". *bilig* 33: 137-147.
- Ali Emirî (1328). *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*. Dersââdet (İstanbul): Matbaa-i Âmidî.
- Ayan, Hüseyin (Nisan 1973). "Kul Nesimî'ye Ait Sanılan Şiirler". *Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi* 6: 21-33.
- Csirkés, Ferenc (2016), "Mehdici yapıtlar arası etkileşimler: Şah İsmail ve Nesimî'ye atfedilen şiirler". Çev. Ali Aydın Karamustafa. *Gazelden gazele: dünün şiirine bugünden bakışlar*. Haz. Hatice Aynur vd. İstanbul: Klasik Yay. 366-407.
- Çetin, Abdülbaki (2006). "Bilinmeyen Türkçe Bir Deh-nâme". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 4: 91-109.
- Demirci, Jale (1994). *Kışveri Divanı*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- (2010). "Azerbaycan Şairi Kışveri'nin Nevayî Şiirlerine Yazdığı Tahmisler". *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 17: 45-55.
- Durmuş, Tuba Işinsu (2014). "Siyasi Rekabetin Bir Enstrümanı Olarak Ortaçağda Sanat". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 12: 65-76.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet (1946). *Hatayî Divanı*. İstanbul: Maarif Kitabevi.
- Erünsal, İsmail E. (2008). *Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları*. Harvard University.
- Gallagher, Amelia (2009). "The Transformation of Shah Ismail Safavi in Turkish *Hikâye*". *Journal of Folklore Research* 46 (2): 173-195.
- Gelibolulu Âlî (1982). *Menâkıb-ı Hünerverân*. Haz. Müjgan Cunbur. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Gencei, Turhan (1959). *Il Canzoniere Di Sâh İsmâ'il Hatâ'i*. Napoli: Istituto Universitario Orientale.

- Genç, Vural (Nisan 2011). "Heşt Behişt Sarayından Topkapı Sarayı'na: Şah İsmail'in Çaldıran Savaşı'ndan Sonra Alıkonulan Hazine ve Eşyaları". *Toplumsal Tarih* 208: 24-36.
- Gıynaş, Kâmil Ali (2014). *Pervâne Bey Mecmuası*. Eskişehir: Eskişehir Valiliği.
- İsen, Mustafa-Cemâl Kurnaz (1990). *Şeyhî Divânı*. Ankara: Akçağ Yay.
- Kahramanov, Cihangir (1973). *Nesimî, Eserleri*. Bakü: İlm Neşriyat.
- Kaplan, Hasan (2016). "İki Şair Bir Şiir". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 56 (Bahar): 1031-1062.
- Kleinmichel, Sigrid (1999). "Mîr Alîşer Nevâ'î und Ahmed Paşa". *Archivum Ottomanicum*. (Edited by György Hazai) 17: 77-231.
- Köksal, M. Fatih (1997). "Bir Kaside İki Şair: Nef'î-Cevrî". *Türklük Bilimi Araştırmaları* 4: 191-202.
- (2001). *Edirneli Nazmî Mecmau'n-nezâir* [İnceleme-Tenkitli Metin]. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Memmedov, Azizağa (1966). *Şah İsmail Hatayî Eserleri*. Bakü: Azerbaycan İlimler Akademisi Neşriyatı.
- Özgüdenli, Osman G. (2006). *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*. İstanbul: Kaknüs Yay.
- Serin, Muhittin (2010). *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*. İstanbul: İTO Yay.
- Sertkaya, Osman Fikri (1999). "Tevârüd mü? Adaptasyon mu?". *İlmî Araştırmalar* 7: 191-199.
- (2011). "Azerbaycan Şairlerinin Çağatayca Şiirleri (3): Ni'metullâh Kişverî'nin Doğu (Çağatay) Türkçesi ve Batı (Osmanlı) Türkçesi ile Nazireleri". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* XLI: 67-90.
- Tarlan, Ali Nihat (2005). *Ahmed Paşa Divanı*. İstanbul: MEB Yay.
- Tavukçu, Orhan Kemal (2009). "Ahmed Paşa'nın Gönül Murabbaının Etkisinde Yazılan Musammatlar". *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu, 25-27 Nisan 2007 Erzurum-Bildiriler-2*. 1015-1021.
- e-kitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78365/dede-omer-ruse-ni-divani.html>. [Erişim Tarihi: 10.12.2016]
- Thackston, Wheeler (Fall 1988). "The Diwan of Khata'i: Pictures for the Poetry Shah Isma'il". *Asian Art* 1(4): 37-63.
- Yavuz, Orhan (2002). *Kansu Gavri'nin Türkçe Divanı (Metin - İnceleme - Tıpkıbasım)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay.

Has Shah Ismail Ever Read Ahmet Paşa Divanı?

Muhsin Macit*

Abstract

Sufis and sultans have great shares in the progress of Turkish poetry. Tekkes of sufis and palaces of sultans are the places in which poetry flourishes as well as other fine arts. The sheikh of Erdebil Tekke and the founder of Safavid Dynasty, Shah Ismail, is one of the exceptional personalities combining these two traditions in his body. Thus, Shah Ismail Hatayi has both his ghazels convenient for the sense of aesthetics shaped in terms of the expectations of palace atmosphere and poems whose religious and mystical emphasis are quite obvious. Shah Ismail has a deep impact by his poems convenient for Islamic mysticism he converted with his political identity on not only heterodox Turkomans, the basic ethnical element of Safavids, but also Alevi-Bektashi tradition in the Ottoman geography. In this kind of his poems, Nesimi has an obvious impact. Habibi, Kisveri and Fuzuli who are the prominent poets of his own cultural atmosphere are influential. However, in formatting of his poetic identity, it is obvious that Ottoman and Jagatai poets also have impacts, despite not as much as the above mentioned poets' impacts. Such is the case, Hatayi's relation with the poets of Jagatai area is not emphasized enough and his interest in Ottoman poetry is absolutely ignored. On the other hand, there are records of the samples revealing Hatayi's connection with Ottoman poets within the framework of nazire tradition and divans of Ottoman poets among the books in the treasury of Shah Ismail moved from his palace of Hest-Behişt in Tebriz to Topkapı palace.

Keywords

Erdebil Islamic Monastery, Safavid, Shah Ismail, Hatayi, Ahmet Pasha

* Prof. Dr., Anadolu University, Faculty of Open University, Department of Turkish Language and Literature - Eskişehir / Turkey
muhsinm@anadolu.edu.tr

Был ли знаком Шах Исмаил с поэтическим диваном Ахмеда Паши?

Мухсин Маджит*

Аннотация

В развитии турецкой литературы велика роль суфиев и султанов. В суфийских обителях и дворцах правителей наряду с другими искусствами расцветала и поэзия. Шах Исмаил, шейх ардебильской обители и основатель государства Сефевидов, является личностью, соединившей в себе обе эти традиции. По этой причине поэзия Шаха Исмаила Хатаи содержит как газели, написанные в соответствии с эстетическими вкусами придворного окружения, так и стихи, в которых сильно религиозно-мистическое звучание. Его поэзия, отражающая его политические взгляды и написанная в близкой суфизму назидательной форме, оказала глубокое влияние не только на неортодоксальных туркмен, которые составляли основной этнический компонент Сефевидов, но также на алевийско-бекташийскую традицию на османских землях. В этих стихах ощущается сильное влияние Несими. Близкие культурной атмосфере того времени известные поэты Хабиби, Кишвери, Физули повлияли на другую часть поэзии Хатаи. Из этих стихов явствует, что его поэтическое творчество формировалось также под воздействием османской и чагатайской поэзии, которое, возможно, не было таким же сильным. Несмотря на это, в литературе не уделено внимание связи Хатаи с поэтами чагатайского круга, а об его интересе к османской поэзии не упоминается вовсе. Между тем, наряду со стихами Хатаи, созданными в жанре назире (подражания), говорящими о связи с османской поэзией, есть также свидетельства о диванах османских поэтов, находившихся среди книг сокровищницы, перевезенной из Хашт-Бихишт - тебризского дворца Шаха Исмаила - во дворец Топкапы.

Ключевые слова

Текке в Ардебиле, Сефевиды, Шах Исмаил, Хатаи, Ахмед Паша

* Проф., док ., Анатолийский Университет, Факультет заочного обучения, отделение турецкого языка и литературы – Эскишехир/Турция
muhsinm@anadolu.edu.tr